

Türkiye Harp Maliyesi (1939-1942)

Yazan:

FERİDUN ERGİN

İktisat Fakültesinde Asistan

A — YABANCI MEMLEKETLERİN MALİ DURUMLARINA BİR BAKIŞ.

Zamanımızda, harp masrafları, eski çağlarla mukayese edilemeyecek derecede artmıştır. Endüstri tekniğinin son yüz yıl içindeki gelişimi, harbi askerliğe has bir dava olmaktan çıkarmış ve ekonominin savaş gücü bakımından olan önemini yükseltmiştir. Bu inkısafla muvazi olarak modern harp malzemesi kullanan memleketlerde, harp masrafları, bütün tahminleri yanlış gösterecek nisbette kabarmıştır.

1914-18, harp ile ekonominin karşılıklı tesirlerinin derinleştiği ilk kat'î basamak addedilebilir. Fakat, iktisadî ve malî reaksiyonlar bakımından, iki Cihan Harbini birleştirmek doğru olmaz. Birinci Cihan Harbi bambaşka bir zihniyet altında hazırlanmıştı. Umumiyetle harbin kısa süreceği kanaati hâkimdi. Kimse uzun bir yıpratma savaşı olacağını düşünmüyordu.^[1] Kısa bir harpte alınması gereken iktisadî tedbirlerin, yalnız finans alanına inhisar etmesi lâzım geleceği sanılıyordu.^[2] Almanya, muhtemel masraflara karşılık, Spandau kalesinde muhafaza edilen bir harp hazinesi hazırlamıştı. Fransız Hükümeti, seferberlik halinde 2 milyar 900 milyon franklık bir avans verilmesi hususunda Fransa Bankası ile anlaşmıştı. Salâhiyetli kimseler, büyük bir harbin ancak 15-20 milyar franga malolacağını zannediyorlardı.^[3]

[1] St. Th. Possony: L'Economie de la Guerre totale, fransızca tercümesi, Paris 1939.

[2] L. von Mises: Nation, Staat und Wirtschaft, Wien 1919.

[3] Truchy: Dépenses de Guerre de la France, publication Carnégie, introduction.

Lâkin harbin ilk aylarından itibaren yığaltım ve yıpranma bütün tahminleri altüst etmiştir.[4] İktisadî bakımdan fena hazırlanmış bulunan ilk Cihan Harbi, savaşan memleketleri, finansman bakımından büyük güçlükler karşısında bırakmıştır. Masraflar, maliyenin normal gelir kaynaklariyle karşılamaya imkân olmamıştır. Metal para esasını bırakmak zaruretinde kalınmıştır. Almanya ve Fransa, geniş ölçüde istikraz ve enflasyona başvurmuşlardır. Fransada, harbin başlangıç senelerinde vergi randımanlarında bariz düşüklük kaydedilmiştir. Ancak iktisadî hayatın yeni şartlara uydurulmasının tamamlandığı 1917 yılından sonra vergi hasılatı çoğalmıştır. Fransada Maliye Nâzırı *Ribot*, 1916 ortalarına kadar, harbi istikrazla finanse etmek yolunu tutmuştur. Yeni vergiler 1916-19 yılları arasında konmuştur.[5]

Büyük Britanyanın finansman siyaseti, Almanya ve Fransanınkinden ayrılmaktadır.[6] İngiliz maliyesi, harp finansmanı ve masrafların hesaplanmasile 18 inci yüzyıldanberi ilgilenmekteydi. Hususî komiteler ve *Sir J. Sinclair*, *Sir G. C. Lewis*, *H. W. Chisholm*, *Ritchie* gibi muhtelif şahsiyetler, harp finansmanı meselelerini incelemişler ve Krallık maliyesine eski tecrübelerden istifade imkânını kazandırmışlardır.[7] İngiltere banknot enflasyonunda nisbeten mutedil davranmış, vergileri yükseltmekte tereddüt etmemiş ve geniş ölçüde kredi enflasyonuna başvurmuştur.[8]

Umumî olarak, Devlet maliyelerinin birinci Cihan Harbinde bir istikrarsızlık ve bocalama safhası içine düştükleri söylenebilir. Harp finansmanının içtimaî ve iktisadî aksülâmelleri sulh ilân edildikten sonra da yıllarca sürmüştür. Hattâ bazı meselelerin tamamen tasfiyesi mümkün olamamıştır. Gerek harp borçları ve gerekse gelir ve servetlerin bölünüşündeki nisbetsizlikler siyasî ve içtimaî reaksiyonlar doğurmuş ve bu nisbetsizlikler muvazenenin tekrar kurulamamasında âmil olmuşlardır.

İkinci Cihan Harbinde, finansman yükü çok daha ağır olmakla beraber, başlıca muharip devletlerin muvazeneli bir maliye siyaseti gütmeye muvaffak olduklarını görmekteyiz. Otarşi rejimi içinde yaşayan memleketlerin daha sulh zamanında, bir harp hazırlığı devresi

[4] Leonhardt: Militär. Wochenblatt, 15.10.1937.

[5] Truchy: zikr. eser, ch.I.

[6] de Peyster: Cours d'histoire financière contemporaine, Paris 1937-39.

[7] Gaston Jéze: Les dépenses de Guerre de la France, Publicat. Carnégie,

geçirdiklerine şahit olduk. Almanya, 1936 da harp konjonktürünün gerektirdiği başlıca iktisadî ve malî tedbirleri almış bulunuyordu. İtalya 1935 tenberi otarşi siyaseti takip ediyordu. Sovyet Rusya'da ise ekonomi zaten tamamen kollektifleştirilmişti. Büyük Britanya, Amerika B. Devletleri ve Çekoslovakya'da, harp ekonomisi hazırlıkları oldukça ileri gitmişti. Bunun içindir ki, 1939 harbinin ilân edilmesile beraber, 1914 tekinin aksine, gittikçe yükselen bir konjonktür karşısında kalmış ve başlangıçtanberi muvaffakiyetli bir finansman siyaseti başarılmıştır.

1939 dan itibaren iki yıl içinde umumî bütçe masrafları, Birleşik Krallıkta dört, Avustralya'da ve Kanada'da üç, A.B.D., Almanya ve İtalya'da en az iki misli artmıştır.^[9]

Söylemiye hacet yoktur ki, bu artış bilhassa millî müdafaa alanında kaydedilmiş, içtimaî yardım ve nafia masraflarının daraltılması neticesinde, askerî karakter arzemiye bütçe tahsisatı kısmen daraltılmıştır.^[10]

Dünyanın 1938-39 senelerindenberi geçirdiği iktisadî ve malî inkişaftan aşağıdaki neticeleri çıkarmak mümkündür:

İktisadî faaliyetin artması ve biraz da paranın satın alma kudretinin azalması neticesinde hemen bütün memleketlerde; millî gelir, harp masrafları, banknot tedavülü ve Devlet borçlarıyla vergilerin randımanı ve millî gelire olan oranları yükselmiştir. İngiltere ve Almanya'da umumî masrafların %80 i ve millî gelirin takriben %60 ı harp ihtiyaçlarına ayrılmıştır.

Bu kadar ağır fedakârlıkların millî bünyeyi sarsmaktan geri durmayacağı tabiidir. Bu itibarla hükümetler, harp finansmanında sosyal noktai nazara birinci plânda yer vermek ve gelir ve servetlerin bölünüşündeki uygunsuzlukları önlemek zaruretini hissetmişlerdir. *Keynes* hal çaresi olarak, ücret ve gelirlerden bir kısmının cebri tasarruf yoluyla sarfedilmekten alkonulmasını teklif etmiştir.^[11] Hükümetler mevcut vergileri arttırmak, fevkalâde kazançları mükellefiyete tâbi tutmak, istikraz yapmak ve cebri tasarruf usulünü koymak suretile, gelirlerde ihtiyaçları karşılayacak miktarın marjında herhangi bir fazlalık bırakmamağa çalışmışlardır. Tedavülün çoğalmasından doğan satmalma kuvvetini tahdit için, müteaddit hükümetler,

[9] Société des Nations: Revue de la Situation économique mondiale, 1939-41, sahife 93.

[10] Société des Nations, zikr. mevkute, sahife 94.

[11] Keynes: How to pay for the war, London 1940.

bankalardan ziyade halk istikrazlarını tercih etmişlerdir. Japonya-da 1938 ağustosundanberi, mecburî mahiyette halk istikrazları akte-dilmiştir. 1941 nisanında Birleşik Krallık, cebri tasarruf sistemini kabul etmiştir.[12] Talebin arza göre düzenlenmesi, Devlet iktisadî kontrolünün başlıca gayelerinden biridir. Bu suretle piyasada, gerek mal ve gerek kıymet satın alma imkânları sınırlandırılarak gelir faz-lalığından harp gayesi uğrunda istifade yolu hazırlanmıştır.

İkinci Cihan Harbinin kaydettiği dikkate değer diğer bir iktisadî tedbir de, hükümetlerin fertler elinde banknot toplanmamasına ça-lışmalarıdır. Çekle tediye alışkanlığı, geçen harpte Büyük Britanyaya kredi enflasyonu yapabilmek imkânını vermişti. Son savaşta birçok memleketlerin aynı sisteme temayül ettiklerini görüyoruz. Almanya-da -mahiyeti açık olarak tarif edilmemekle beraber- para iddiharı, 4.9.1939 tarihli bir kararla, cürüm telâkki edilmiştir. İsviçre ve Nor-veçte, salâhiyetli makamlar, halka iddihar etmemelerini tavsiye et-mişlerdir. Fransada ikinciteğrin 1940 tarihli bir kararla, 3000 franktan yukarı meblâğların çek olarak ödenmesi mecburî kılınmıştır.[13]

Tedavüldeki banknotlardan bir kısmının kredi müesseselerinde toplanması, hükümetlere bu paradan istikraz yolu ile istifade imkân-ını vermiştir. Devlet bu suretle, âmme istikrazlarına yatırılmıyan alım kuvveti fazlalığını harp finansmanında kullanabilmektedir.

Harbin tesir menzili içinde bulunan bütün memleketler, iktisa-dî faaliyetten harp gayesi lehinde âzamî istifadeyi alabilmek için, nafiz bir kontrol kurmak zorunda kalmışlardır. Ekonomi hayatının, istihsal ve tedavül gibi objektif safhaları ile, gelir ve servetler ve yo-ğaltım (istihlâk) gibi sübjektif cepheleri de Devlet elile düzenlenmeğe başlanmıştır. İmkân ve kıymet fazlalıklarının israfına meydan veril-miyerek, bütün iktisadî kaynakların umumî selâmet emrine verilme-si modern harp maliyesinin karakteristik vasıflarından birini teşkil etmektedir.

B — HARBİN BAŞLANGICINDANBERİ TÜRKİYEDE TAKİP EDİLEN MALİYE SİYASETİ.

Cumhuriyet Maliyesine, eski rejimden muazzam bir borçla umu-mî bir itimatsızlık havası intikal etmişti. Ağır şartlar altında aktedi-

[12] Société des Nations, zikr. mevkute, sahife 111.

len Osmanlı istikrazları, yabancı istismar politikasının kökleştirdiği menfi propaganda, teşkilâtsizlik, kapitülâsyonlar ve kalkınmayı temine yarayacak millî kaynakların yabancı sermaye elinde bulunması, İmparatorluk Maliyesini gittikçe fenalağan bir duruma sokmuştu.

Lozan muahedesinde sonra Hükümetimiz, kalkınma faaliyetini, savaşların yıprattığı bir memlekette, gerek yerli ve gerek yabancı krediye dayanmaksızın tahakkuk ettirmek mecburiyetinde kalmıştır. Maliye, birçok müşküller karşısında, şükrana değer bir azimle çalışmıştır. 1929 buhranının yurdumuzda uyandırdığı yankılar, döviz zorlukları ve düyünü umumiye meseleleri, tedbirli bir maliyenin muvaffakiyetle hallettiği dâvalar arasında yer almaktadır. Ordu teçhizatının tamamlanmasında ve memleketin iktisadî kalkınmasında, Maliyenin de büyük bir gayret hissesi vardır.

1939 harbi patladığı zaman, Türkiye, muvazeneli ve sağlam bir maliye kurmuş bulunuyordu. 1934-35 yıllarındanberi Devlet varidatında bariz bir artış kaydedilmekteydi. Maliye, harp ihtiyaçlarına cevap verebilecek teşkilât ve imkânlarla malikti. Filhakika son üç yıl zarfında, harbin menfi tesirlerine rağmen, Vekâlet, malî bakımdan muvazeneli bir finansman siyaseti gütmeğe muvaffak olmuştur.

Ancak, geçmiş yıllar zarfında rastlanan zorluklar ve edinilen tecrübeler, memleketteki maliye zihniyetinde iz bırakılmaktan geri kalmamıştır. Malî noktai nazar ve hazine menfaati; finans siyasetinde hâkim yegâne fikir haline gelmiştir. 1929 krizinden miras kalan, herşeyden önce hasılatla ve umumî muvazenede istikrar endişesi, zamanımıza kadar intikal etmiştir.

Harbin ilk üç yılı zarfında Türkiyede yürütülen maliye siyaseti, anahatları itibarile, diğer memleketlerde kaydedilen cereyana intibak etmemiştir. Yurdumuz verginin sosyal fonksiyonuna en fazla ihtiyaç gösteren memleketlerden biri olduğu halde, alman tedbirlerde yalnız malî mülâhazalar gözetilmiştir. Maliye, harbin ilk iki yılı içinde, fevkalâde masrafları karşılamak üzere, mevcut vergi sistemini değiştirmeksizin aldığı malî tedbirler, para tedbirleri ve yabancı kredi ile iktifa etmiştir.

1939 güzünde, Birleşik Krallık ve Fransa ile yapılan ittifak muahedesine zeyil olarak aktedilen anlaşma; Hükümetimize, lüzumlu malzeme ve eşyayı ithal için gereken döviz temin etmiş ve Merkez Bankası ankesini kuvvetlendirmek imkânını vermiştir.

İç finansman alanında; yapılan muhtelif zamlarla, vergi oranları arttırılmıştır. Ancak, 1929 krizinin doğurduğu şartlar altında ha-

len Osmanlı istikrazları, yabancı istismar politikasının kökleştirdiği menfi propaganda, teşkilâtsizlik, kapitülâsyonlar ve kalkınmayı temine yarayacak millî kaynakların yabancı sermaye elinde bulunması, İmparatorluk Maliyesini gittikçe fenalaşan bir duruma sokmuştu.

Lozan muahedесinden sonra Hükümetimiz, kalkınma faaliyetini, savaşların yıprattığı bir memlekette, gerek yerli ve gerek yabancı krediye dayanmaksızın tahakkuk ettirmek mecburiyetinde kalmıştır. Maliye, birçok müşküller karşısında, şükrana değer bir azimle çalışmıştır. 1929 buhranının yurdumuzda uyandırdığı yankılar, döviz zorlukları ve düyunu umumiye meseleleri, tedbirli bir maliyenin muvaffakiyetle hallettiği dâvalar arasında yer almaktadır. Ordu teçhizatının tamamlanmasında ve memleketin iktisadî kalkınmasında, Maliyenin de büyük bir gayret hissesi vardır.

1939 harbi patladığı zaman, Türkiye, muvazeneli ve sağlam bir maliye kurmuş bulunuyordu. 1934-35 yıllarındanberi Devlet varidatında bariz bir artış kaydedilmekteydi. Maliye, harp ihtiyaçlarına cevap verebilecek teşkilât ve imkânlarla malikti. Filhakika son üç yıl zarfında, harbin menfi tesirlerine rağmen, Vekâlet, malî bakımdan muvazeneli bir finansman siyaseti gütmeye muvaffak olmuştur.

Ancak, geçmiş yıllar zarfında rastlanan zorluklar ve edinilen tecrübeler, memleketteki maliye zihniyetinde iz bırakmaktan geri kalmamıştır. Malî noktai nazar ve hazine menfaati; finans siyasetinde hâkim yegâne fikir haline gelmiştir. 1929 krizinden miras kalan, herşeyden önce hasılatla ve umumî muvazenede istikrar endişesi, zamanımıza kadar intikal etmiştir.

Harbin ilk üç yılı zarfında Türkiyede yürütölen maliye siyaseti, anahatları itibarile, diğер memleketlerde kaydedölen cereyana intibak etmemiştir. Yurdumuz verginin sosyal fonksiyonuna en fazla ihtiyâç gösteren memleketlerden biri olduğu halde, alman tedbirlerde yalnız malî mülâhazalar gözetilmiştir. Maliye, harbin ilk iki yılı içinde, fevkalâde masrafları karşılamak üzere, mevcut vergi sistemini değıştirmeksizin aldığı malî tedbirler, para tedbirleri ve yabancı kredi ile iktifa etmiştir.

1939 güzünde, Birleşik Krallık ve Fransa ile yapılan ittifak muahedesine zeyil olarak aktedölen anlaşma; Hükümetimize, lüzumlu malzeme ve eşyayı ithal için gereken dövizini temin etmiş ve Merkez Bankası ankesini kuvvetlendirmek imkânını vermiştir.

İç finansman alanında; yapılan muhtelif zamlarla, vergi oranları arttırılmıştır. Ancak, 1929 krizinin doğurduğu şartlar altında hazırlanmış olan vergi sistemimiz, konjonktüre karşı elâstikiyetten nis-

ödeme vasıtaları; memleket ekonomisini süratle buhranlı bir duruma sürüklemiştir. 1942 yazından itibaren, iktisadî korunma tedbirlerinin yürütülmesi imkânsız denilecek kadar güçleşmiştir. Memleket işesinin temin edilememesi tehlikesi başgöstermiştir. Vaziyet, sayın Başvekil *Saraçoğlu*'nun 11.11.1942 tarihli nutkunda belirttiği gibi, Hükûmetin prestijini bahis mevzuu edecek kadar ciddiyet kesbetmiştir.

11.11.1942 tarihinden itibaren, Hükûmetin maliye siyasetinde yeni bir istikamet tuttuğu ve enflasyondan en ziyade müteessir olan orta halli sabit gelirli lehine son derece sarıh bir durum aldığı müşahede olunmuştur. Memurları ve orta hallileri himaye tedbirleri alınmıştır. Aynı zamanda, Hükûmetin, iktisadî hayatta kaydedilen aşırılıkları bertaraf etmek azminde olduğu açıkça vurulmuştur. Enflasyon ve fevkalâde kazançların iktisadî bünyede husule getirdikleri iltihap noktasını temizlemek ereği ile, -aynen tatbik edilebildiği takdirde- memleket ekonomisi bakımından cerrahî bir müdahaleyi andracak kadar cezrî bir tedbir teşkil etmesi mukadder olan Varlık Vergisi Kanunu kabul edilmiştir.

C — HARBİN BAŞLANGICINDANBERİ TÜRKİYEDE ALINAN BAŞLICA MALİ TEDBİRLER.

1939 Harbinin başlangıcından itibaren bütçenin varidat kısmının gümrükler bölümünde hissedilir bir azalma kaydolunmuştur. 1938-39 da 77 milyon lira tutan gümrükler hasılatı 1939-1940 ta 56 milyona, 1940-41 de 38 milyona düşmüştür. Bunun neticesinde, alınan tedbirlere rağmen, vergilerin hâsılatı, 1939-40 da 149 milyondan 140 milyona düşmüş, fakat yeni tedbirler neticesinde 1940-41 de 156 milyona yükselmiştir. İnhisarlar hasılatı da iki sene zarfında 42 milyondan 50 milyona çıkmıştır. Devlet masrafları da muvazi olarak artmış, 1938-39 da 306 milyon iken, 1939-40 da 381 milyona ve 1940-41 de 526 milyona yükselmiştir. Bu masraf fazlalığı, normal varidat artışı ile karşılanamamış ve fevkalâde gelir kaynaklarına müracaat lüzumu hâsıl olmuştur.

Maliyenin maruz kaldığı fevkalâde masrafları, mahiyetleri itibarıyla ikiye ayırabiliriz: millî müdafaa emrine âdi tahsisata ilâveten verilen ve ilk yıllarda 70 ilâ 120 milyon lira tutmuş olan fevkalâde kredi; ve 19 şubat 1940 dan itibaren tatbikma geçilen Millî Korun-

ma Kanununun 43 üncü maddesi mucibince Hükûmete verilen 100 milyon liralık mütedavil sermaye.

Hükümetimiz başlangıçtan itibaren, fevkalâde masrafları fevkalâde gelir kaynaklariyle karşılamak yolunu tutmuştur. Normal vergi hasılatının harp maksatlarına tahsis olunmaması, mevzuatın bünye değişmesine uydurulmaması keyfiyetinin ilk belirtisini teşkil etmektedir. Millî müdafaaya verilmesi mutlak miktar da dahil olduğu halde, âdi bütçe ihtiyaçları normal varidatla karşılanmak istenmiş, fevkalâde masraflar için de yabancı istikrazlar ile para tedbirlerine müracaat olunmuştur.

I— Bütçe tedbirleri:

Vergi sistemi heyeti umumiyesinde değiştirilmemiştir. 1940 bütçesinde, millî müdafa ve düyunu umumiyedenden maada bütün daireler tahsisatından %10 tenzilât yapılarak 10 milyon liralık bir tasarruf elde edilmiş ve aynı tasarrufa 1941 bütçesinde de yer verilmiştir. Umumî muvazenede alman tedbirler, matrahların genişletilmesine, muafiyetlerin daraltılmasına, oranların arttırılmasına ve vergi kaybını önlemeğe matuftur.

1942 şubatından itibaren maaş ve ücretlere yapılan pahalılık ve yakacak zammı bütçe masraflarında takriben 50 milyon lira tutan bir fazlalık husule getirmiştir.

Bu tedbirler Umumî Muvazene Kanunundan az evvel neşredilen 3828, 4040 ve 4226 sayılı kanunlarla, 3840 numaralı kanunda toplanmıştır. Burada, «fevkalâde vaziyet dolayısıyla bazı vergi ve resimlere zam icrasına dair» mevzuatı bir arada inceleneceğiz.

Zamlar başlıca kazanç, muamele, istihlâk ve millî müdafa vergilerinde yapılmıştır.

a) Fevkalâde haller dolayısıyla kazanç vergisinde yapılan değişiklikler:

1 — Türkiyede faaliyette bulunan anonim ve eshamlı şirketler safi kârları üzerinden %11 kazanç vergisine tâbi idiler. Bu oran 3840 sayılı kanunla %15 e çıkarılmış ve 3828 ve 4040 numaralı kanunlarla iki defa %50 şer zam görerek %30 a yükselmiştir.

2 — Türkiyede faaliyette bulunan, âdi komandit, limited, kolektif ve kazanç dağıtan kooperatif şirketlerin safi kazançlarından 10.000 liraya kadar olan kısmı için %15; 20.000 liraya kadar %20; 50.000 liraya kadar %25 ve fazlasından %30 müterakki vergi alınmaktaydı.

Bu sınıfa dahil mükellefler 3828 ve 4040 sayılı kanunlarla %100 zam görmüşlerdir. Bu suretle mükellefiyetin asgarî oranı %30 u ve âzamî oram %60 ı bulmuştur.

3—Türkiyede yerleşmiş ecnebi müesseselerle ticarî gaye güden sair müesseseler ve kazançlarını beyanname ile bildiren bilûmum iş erbabı, vergiye tâbi kazançlarından 5.000 liraya kadar olan kısım için %12; 10.000 liraya kadar %15; 20.000 liraya kadar %20; 50.000 liraya kadar %25; ve fazlası için %30 vergi vermekte idiler. Bu zümreye dahil mükellefler de 3828 ve 4040 sayılı kanunlarla %100 zam görmüşlerdir. Bu suretle mükellefiyet oranının asgarisi %24, âzamisi %60 olmuştur.

4—Âmme müesseselerile bankalar, umumî menfaate faydalı cemiyetlere sermayesinin en az yarısı Devlete ait müesseselere ve şirketlere karşı taahhütte bulunanlardan, aldıkları ücretin %1,5 u kazanç vergisi olarak tahsil edilmekteydi. Sayıları yukarıda zikredilen kanunlarla bu oran %3 e çıkarılmıştır.

5—Ecnebi seyahat acentelerinin aldıkları ücretin %2 si kazanç vergisine ayrılmaktaydı. Bu miktar aynı mevzuatla %4 e çıkarılmıştır.

6—Gayri menkul ticaretini meslek edinenler, satış kıymetinin %1 ini kazanç vergisi olarak ödemek mecburiyetinde idiler. Bu oran da %2 ye çıkarılmıştır.

7—Serbest meslek erbabından bir kısmı, işgal ettikleri iş yerinin gayri safi iradı üzerinden mükellef tutuldukları gibi, ayrıca maktu bir vergiye tâbidirler. Gayri safi irat, işgal olunan gayri menkul veya cüzünün mukadder kıymetinin %10 u itibar olunur. Takdir edilmiş bir kıymet yoksa, gayri safi irat vazifeli komisyonlar tarafından resen tayin edilir. Verginin oranı, mükellefin tuttuğu mesleğin nev'ine göre, gayri safi iradın %20 si ile %130 u arasında değişmektedir. Maktu vergiye bağlı serbest meslek erbabı beş sınıfa ayrılmıştır. Vergi miktarı oturuş şehrin nüfusuna göre değişmektedir. Asgarisi 10, âzamisi 650 liradır.

Gerek maktu ve gerekse gayri safi irat üzerinden alman vergi, 3828 ve 4040 sayılı kanunlarla %100 arttırılmıştır.

8—Yukarıda sayılı mükellefiyetlere ve beyanname usulüne tâbi olmıyanticaret, sanayi ve hırfet erbabı, yalnız gayri safi irat üzerinden vergi verirler. Bunlar da, meslek nev'ine göre, gayri safi ira-

dın %20 si ile %130 u arasında değişen bir vergiye tâbi idiler. 3828 ve 4040 sayılı kanunlarla bu orana %50 zammedilmiştir.

9—Gündelik gayri safi kazançları üzerinden mükellefiyet altında bulunanların vergilerine %10 zammedilmiş ve bu zam 4040 sayılı kanunla bir misli arttırılmıştır.

b) Muamele, istihlâk, müdafaa vergilerinde yapılan değişiklik, zam ve ilâveler:

Muamele vergisi 28.5.1940 tarih ve 3843 sayılı kanunla değiştirilmiştir. Yeni kanun, imalât ve ithalâtı; yani geniş mânada, sınaî müdahale neticesinde tahakkuk ettirilen mallarla, memlekete sokulan emtiayı ve kredi ve sigorta müesseselerinin bilûmum tahsilâtım vergiye tâbi tutmuştur. Vergi nisbeti eski ve yeni kanunla değiştirilmemiştir. Türkiyede teslimat dolayısıyla gerek sanayi müesseselerinden, gerek toptancı ticarethane ve müteahhitlerle alelûmum filyal şube ve satış mağazalarından alınacak muamele vergisinin nisbeti %10 dur. İthalât da %10 muamele vergisine tâbidir. Banka, banker ve sigorta şirketlerinin muamele vergisi, eski kanunda olduğu gibi %2,5 tur. Yalnız kambiyo muamelelerinde vergi nisbeti muamele tutarının binde biri iken, yeni kanunda kambiyo satış yekûnu matrah addolunmuş ve vergi oranı on binde bir olarak tesbit edilmiştir.

Yeni kanun daha geniş bir matraha ve himaye gören faaliyetlerin tayininde yeni kriteriyumlara dayanmaktadır. Aynı zamanda, kaza mercilerinin içtihatları neticesinde kanun vâzının istihdaf ettiğinden başka bir istikamet alan mevzuata yeniden istenilen veçhe verlmıştır.

3828 sayılı kanun, banka, banker ve sigorta şirketlerinin muamele vergisine bir misli zam yaparak %5 e çıkarmıştır.

Muamele vergisile kombine bir vergi mahiyetinde olan istihlâk vergisine de müteaddit zamlar icra edilmiştir. Önemlilerine işaret edelim:

1 — 3828 sayılı kanun şekerin kilosuna 7 kuruş munzam istihlâk vergisi koymuştur. Fakat 1942 başlangıcında şeker fiyatları ikinci bir defa arttırılmıştır. 1939 harbinden evvel, esasen şekeri 28-32 kuruş gibi yüksek bir fiyata almakta olan halk, iki defa yapılan zam neticesinde, 95-115 kuruş gibi normal maliyetle kıyas kabul etmeyecek bir fiyata istihlâk etmek mevkiinde bırakılmıştır. Fakat 1942 son teşrininde, konulan yüksek fiyata rağmen, memlekette şeker darlığı yeniden

başgöstermiştir. Pancar kampanyasının bereketsizliği yüzünden, ancak 50.000 ton şeker istihsalı derpiş olunabilmiştir. Bu miktar memleket ihtiyacının yarısını karşılayabilmektedir. Bu itibarla istihlâki daraltmak maksadile, şeker fiyatları harpten evvelki bedelin takriben %1800 üne yükseltilmiştir. Ancak, Hükûmet, sabit gelirlilere vesika ile ve ucuz fiyata muayyen bir miktar şeker vermeyi kabul etmiştir.

2 — 3828 sayılı kanunla, bazı maddelerden istihlâk vergisi alınmasına dair 2371 numaralı kanuna tâbi mamul mensucat maddelerinden bir kısmının resimleri %10 arttırılmıştır. Bazılarının resimleri ise yeniden tayin olunmuştur. Kahve ve çay üzerine ilâve olarak kilo başına 20 kuruş resim konmuş ve 4040 sayılı kanunla kilo başına yeniden kahvede 20 ve çayda 40 kuruş zammedilmiş ve 1942 de her iki madde de inhisara alınarak kahve fiyatları 675 (sonra 630 kuruşa indirilmiştir) ve çay fiyatları 1300 ilâ 1700 kuruşa çıkarılmıştır.

3 — Nakliyat resimleri de 3828 sayılı kanunla, mevkie göre değişen %1 ilâ %5 zam görmüş, 4040 sayılı kanunla kesirlerin lehte tahsili temin olunmuş ve bu zamlar 4226 sayılı kanunla %5 ilâ %15 e yükselmiştir.

4 — 3828, 4040 ve 4226 sayılı kanunlarla damga resmi ve muhtelif evrak üzerinde %50 ye kadar çıkan ilâveler yapılmıştır.

5 — 2882 sayılı kanunla konulmuş olan hava kuvvetleri vergisine, 3828 sayılı kanunla %100 zammedilmiş ve vergi oranı %4 e çıkarılmıştır.

6 — 1053 sayılı Sanayii Teşvik Kanunu mucibince kazanç vergisinden muaf müesseselerle aynı kanunun 17 nci maddesinde yazılı işçiler, 3828 sayılı kanunla müdafaa vergisine tâbi tutulmuşlardır.

7 — Kibrit üzerine 3828 sayılı kanun 25 santim, 4040 sayılı kanun 50 santim zammetmiş ve 4226 sayılı kanun her iki zammı birleştirerek 2,25 kuruşa çıkarmıştır.

8 — 3828 sayılı kanunla sigara ve tütünler üzerindeki müdafaa vergisi bir misli arttırılmıştır. 4040 sayılı kanun da 11 kuruştan fazla sigaralarda paket başına 1 kuruş, aşağısında 20 para ve tütünde 60 para zam icra etmiştir. 4226 sayılı kanunla da, 12 kuruştan ucuz sigaralarda paket başına 2,5; 10,5 kuruşa kadar, ince sigaralarda 5; 25 kuruşa kadar olan paketlerde 6 ve 25 kuruştan pahalı paketlerde 13 kuruş zam yapılmıştır.

3828 sayılı kanunla rakı, konyak ve likörlerin küçük şişesine 6, büyük şişesine 10, şampanya ve viskinin şişesine 50, biranın şişesine 4 litresine 8, şaraba 2 kuruş zammedilmiştir.

4040 sayılı kanun, rakı, konyak ve likörlerde şişeye göre 5-8-12 kuruş, şampanya ve viskiye 75 ve şaraba yeniden 2 kuruş ilâve etmiştir.

4226 sayılı kanun ise, 100 cl. lik rakılara 55-85; 100 cl. lik votkaya 55; 100 cl. lik likörlere 85; 70 cl. lik konyaya 55 kuruş, 100 cl. lik vermuta 35, şarap ve biranın litresine 10 kuruş zam icra etmiştir.

Fakat, enflasyonun sağladığı fazla alım kuvvetinin baskısı, inhisar maddelerinin sarfiyatını arttırmakta devam etmiştir. Bir taraftan talebi daraltmak, diğer taraftan varidat temini maksadile 31 sontesğin 1942 den itibaren, tütün ve içkiye vasatı olarak %30 ilâ 60 arasında değişen ikinci bir zam yapılmıştır.

c) 4040 sayılı kanun, ayrıca, resen bazı muafiyetleri kaldırmış ve bazı resimlere de zamlar yapmıştır.

1 — Hayvan vergisi 4040 ve 4226 sayılı kanunlarla değiştirilmiş ve arttırılmıştır.

2 — Kepek, dahilde şekerden imal edilen maddeler ve tuvalet maddelerinin imali muamele vergisine tâbi tutulmuştur.

3 — 2731 sayılı kanunun birinci maddesinin C fıkrasına giren istihlâk maddelerinin kilosuna 15 kuruş konulmuştur.

4 — Tiyatro ve sinemalardan alman %10 vergiye 4040 sayılı kanunla %100 zammedilmiş ve 4226 sayılı kanunla tiyatrolardan alman damga resmi %10 dan %30 a çıkarılmıştır.

5 — Sahipleri tarafından oturuş binalardan alman verginin altıda biri diğer binalardan alman verginin üçte biri oranında millî müdafaa vergisi konmuştur.

6 — Elektrik ve havagazı istihlâk vergisine %100 zammedilmiştir.

7 — Ruhsat tezkeresi harçları beş misli arttırılmıştır.

8 — Tuzda kilo başına bir kuruş zammedilmiştir.

9 — Çek, tediye, irsal, teslim ve tahsil emirleriyle havalelere 5 kuruş, posta havalelerine 20 liraya kadar 2 ve yukarısı için 5 kuruş zammedilmiştir.

10 — 4040 sayılı kanun, Hükûmetin takdir salâhiyeti mahfuz kalmak şartile, %3 ihracat vergisi koymuş ve 4226 sayılı kanun da vergiyi %10 a çıkarmıştır.

11 — Posta ücretlerine müdafaa vergisi konmuş ve bu vergi 4226 sayılı kanunla bir misli arttırılmıştır.

II — Para tedbirleri:

Maliye, arzettiği kolaylık itibarile, enflasyona başvurmakta tereddüt etmemiştir. Türk lirasının stabilize edildiği senelerde takriben 150 milyon lira tutan tedâvüldeki banknotlar 1939 ağustosunun son haftasında 220 milyon lira idi. Harbin başlangıcındanberi enflasyon kronik bir hal almış, tedricen çoğalan banknot tedavülü 4.7.1942 tarihli bilânçoda 601 milyona çıkmıştır. Aynı yılın Birinci kânununda ise 720 milyonu bulmuştur. Madenî para miktarı da fazlaşmış ve 30 milyonu tecavüz etmiştir.

Zahirî olarak; alman para tedbirleri, altın ve tüccar senetleri karşılık tutularak banknot çıkarmaktan ibarettir. Ancak memlekete giren kıymetli metal, millî gelirden husule gelen herhangi bir fazlalığa tekabül etmediği gibi, Merkez Bankasındaki reeskont cüzdanının da ticarî faaliyetle pek az ilgisi vardır. Hakikatte her iki tedbirin de iktisadî tezahürü enflasyonla neticelenmiştir.

Bankalarımızın likiditeleri umumiyetle fazladır. Bu itibarla kredi müesseseleri, Merkez Bankasile kendi iskonto oranları arasındaki farkı avantajlı bulmadıklarından, 1934 e kadar reeskont muamelesine pek az müracaat edilmekte idi. Kredi ihtiyacı, daha ziyade «açık kredi» muameleleriyle karşılaşmakta idi. Merkez Bankasının senetler cüzdanı takriben 7 milyon lira raddelerinde bir seviye işgal etmekteydi. Fakat 1934 ten sonra hükümet Merkez Bankasından aldığı avansları reeskont ünvanı altında kamufle etmek yoluna başvurmuştur. Hazine bonoları diğer bir bankanın imzasile techiz olunduktan sonra, tüccar senedi gibi reeskonta arzedilmiştir. Ve reeskont cüzdanı 1938 de 87 milyona, 1939 da 216 milyona, 1941 de 298 milyona yükselmiş, 4.7.1942 de 333 ve 1942 sonunda 441 milyon lirayı bulmuştur.

Reeskont karşılığı çıkarılan banknotlar çoğaldıktan sonra, hazine bu yolu bir müddet için taktipten sarfınazar etmiş ve altına verilen psikolojik önemi gözönünde tutarak, metal karşılıklı avans hakkını almıştır. 3850 sayılı kanun, hazineye, Merkez Bankasına emaneten tevdi edilen 55 ton altına karşılık 250 milyon liraya kadar avans al-

mak salâhiyetini vermiştir. Hükûmet bu avansı sonuna kadar çekmiştir.

Ayrıca, eskiden karşılığı tamamilen altın olarak tedavüle 17 milyon liralık banknot çıkarılmıştı. Hâlen bu miktar 45 milyona yükselmiş bulunmaktadır.

Görülüyor ki, hazine para tedbirlerinde, biri altın karşılık, diğeri tüccar senetleri olmak üzere iki klâsik kaynaktan faydalanmıştır. Enflasyonu doğuran âmil; tedavüldeki fazla paranın karşılığını teşkil eden kıymetlerle memleketin içindeki iktisadî faaliyet arasında herhangi bir alâkanın bulunmamasıdır. Hakikî tüccar senetlerine karşılık banknot çıkarılması tamamilen ortodoks bir hareket sayılamaz. Altın para rejiminin de bazan hacmi arasındaki muvazeneyi belirten dikkate şayan bir müşahedesi mevcuttur. 19 uncu asırda altın istihsalile fiyatlar arasındaki ilgiyi tetkik eden *Kitchin*, altın istihsaline her sene mürekkep olarak %3 arttığı takdirde, umumî fiyat seviyesinin değişmeksizin kaldığını tesbit etmiştir. Bu mürekkep %3 artış, dünya ekonomisinin normal gelişimine tekabül etmektedir.

Piyasa fonksiyonu bakımından, altın para kâğıt paradan farklı bir karakter arz etmektedir. Altın ankesi ilk sene zarfında itimat telkin etmek gibi psikolojik bir avantaj temin etmiş ve fiyatların yükselişinde bir «lag» husule getirmiştir. Ancak fiyat seviyesi de tedavül hacmini takiben yükselince, mevcut ankes fonksiyonel rolünü tamamilen kaybetmiştir. Hükûmet bu ankesten tedavül hacmini daraltmak hususunda istifade etseydi, umumî durumun iyileşmesine hizmet etmiş olurdu. *Gide*'in söylediği gibi^[15], tedavül indekslerinde husule gelecek hafif bir alçalma, fiyat endekslerinde kuvvetli aksülameller vukua getirebilir.

Diğer bir hata da iskonto oranının tayininde olmuştur. Bu harbin karakteristik hususiyetlerinden biri, 1940 ve 1941 yıllarında hemen bütün memleketlerde iskonto oranının indirilmesidir.^[16] Fakat, istihsal imkânları zayıf olan memleketlerde, para kirasının ucuzluğu, teşebbüslerin stoklarını uzun zaman muhafaza etmelerini kolaylaştırır. Spekülasyonu ve fiyat yükselişini davet eder. Bu itibarla, Meksika, Bohemya ve Moravya gibi sanayii zayıf bazı memleketlerde, umumî cereyanın aksine, iskonto oranı artırılmıştır. Eğer Türkiyede de istihsalin beklenen faaliyeti göstermemesi üzerine, faiz ve iskonto

[15] Ch. Gide: Le Juste Prix, leçons professées au Collège de France, 1921-22, Paris 1941.

[16] Milletler Cemiyeti, zikr. mevkute, sahife 135.

oranları yükseltileseydi, bu tedbirin ihtikâr maksadile stok hareketlerini önlemek hususunda yardımı olabilirdi. Fakat burada da malî noktai nazara uyulmuş ve hazine bonolarının müsait şartlarla iskontosunu temin mülahazası ile iskonto oranı düşük tutulmuştur.

III — İstikrazlar:

1 — İlk olarak Birleşik Krallık ve Fransa Hükûmetleriyle üçlü bir tedaviye, kredi, istikraz, ticaret ve kliring anlaşması kabul edilmiştir. Bu anlaşma mucibince Hükûmetimize sağlanan kredinin hükümlerini yazıyoruz:

a) 1939 tarih ve %3 faizli 15 milyon sterlinlik istikraz:

Bu anlaşmaya göre, İngiltere ve Fransa hükûmetleri, İngiltere Bankasında kote edilmiş resmî fiyata göre, «once» u 168 sh. üzerinden hesap olunmuş, 15 milyon İngiliz lirası kıymetinde 55.541.390 gr. altını Ankarada Türkiye Hükûmetine tevdi etmişlerdir.

Bu istikraz, 20 senede tamamlanmak üzere, 30 haziran 1940 tarihinden itibaren, 501.406:10 St. lik kırk yarı yıllık taksitte ödenecektir.

İstikrazdan gaye, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ankesini kuvvetlendirmektir. *St.Th.Possony*, topyekûn harp ekonomisi üzerine yazdığı eserde, istihsal kabiliyeti yüksek bir memleketin altın ankesine tercihen iptidai madde stokunu arttırması; sanayii nisbeten zayıf bir memleketin ise, dış ticaretini devam ettirmek imkânına sahip olduğu takdirde, altın toplaması gerektiğini söylüyor.^[17] Türkiye bu ikinci zümre memleketler arasına dahildir. Ancak yurdumuz ikinci Cihan Harbi esnasında, son derece müsait bir siyasî durumla karşılaşmış ve dış ticaret ödemelerini altınla yapmak lüzumunu hissetmemiştir.

Fakat bizzat muharip Devletler tarafından gönderilen 55 ton altın, sarı metale büyük kıymet atfedilen yurdumuzda çok iyi tesir bırakmış ve o zaman Devlet Maliyesine beslenen itimadı kuvvetlendirmiştir. Bu altın Merkez Bankası bilânçosunda, resmî kura göre 78.124.168 lira olarak kıymetlendirilmiş ve Hükûmete 3850 numaralı kanuna göre açılan 250 milyon liralık avansa karşılık teşkil etmiştir.

b) 1939 tarih ve %4 faizli 25 milyon İngiliz liralık kredi anlaşması:

Bu kredi, İngiltere ve Fransa Hükûmetleri tarafından memleketi-

[17] *St. Th. Possony*: zikr. eser, Ch. VIII, la mobilisation économique.

mize teslim edilecek malzemeye karşılık açılmıştır. 30 haziran 1940 tan itibaren kırk yarı yıllık taksitte ödenecektir.

c) Fransa Hükümetinden 1939 tarih ve %3 faizli 246.750.000 franklık istikraz:

Bu meblâğ, Fransa Bankasında, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası emrine ayrılmıştır. 8.849.825 frank muadili Türk lirası olarak kırk yarı yıllık taksitte ödenecektir.

d) Birleşik Krallık Hükümetinden, 1940 tarih ve %3 faizli iki milyon İngiliz liralık istikraz:

Bu meblâğ, İngiltere Bankasında, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası emrine ayrılmıştır. 66.854:4 İngiliz lirası muadili Türk lirası olarak kırk yarı yıllık taksitte ödenecektir.

Ayrıca, son aylar zarfında, Almanya ile 100 milyon mark tutarında bir kredi anlaşması akdedilmiştir.

2 — 4058, 4120 ve 4195 sayılı kanunlar Hükümete her defasında 25 er liradan 75 milyon liralık tasarruf bonusu çıkarmak salâhiyetini vermiştir. Tasarruf bonolarının azamî vadesi 1 sene ve azamî faiz miktarı %6.38 dir.

19 haziran 1942 tarih ve 4275 sayılı «Millî Müdafaa İstikrazı hakkındaki kanun» hazineye, en fazla %7 faiz ve 20 yıl vâde ile, 150 milyon liralık bir iç istikraz çıkarmak hakkını vermiş ve 1942 yılının ikinci yarısında 50 milyon liralık bir dahilî istikraz akdedilmiştir. Bu istikraz iki kategoriye ayrılmıştır. Bir kısım ikramiyeli ve %5 faizlidir. Diğer kısmı ise ikramiyesiz ve %7 faizlidir.

D — MALÎ TEDBİRLERİN İKTİSADÎ VE İÇTİMAÎ TESİRLERİ.

Bu bölümde, malî tedbirlerin iktisadî faaliyet üzerindeki tesirlerini ve bu tesirlerin içtimaî neticelerini belirteceğiz:

1 — Harbin ilk aylarından itibaren Devlet, para tedbirleri sayesinde yüksek bir alım kudreti temin etmiştir. Bu para âmme ve müdafaa ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmıştır. Devlet, piyasada başlıca alıcı mevkiine geçmiştir. Sivil istihlâkin yanında «ordu talebi» dediğimiz kuvvetli ve kesif bir talep zühur etmiştir. Âmme makamları, ihtiyaçların teminini kolaylaştırmak maksadile, yüksek fiyatlar vermekte tereddüt etmemişlerdir. Millî müdafaa talebi pi-

yasadaki «normal» talebe rakip duruma geçmiş ve sivil istihlâke düşen payı daraltmıştır.

Arz ve talep muvazenesinin bozulmasından doğacak tesirleri önlemek için istihsalı arttırmak ve istihlâki daraltmak mecburiyeti vardı. Halbuki, ilk zamanlarda istihsalı fazlalastırmak gayesile ciddi ve devamlı hiçbir tedbir alınmamıştır. Bilâkis, harp durumu beş senelik sanayileşme programını kesintiye uğratmıştır. Askerî seferberlik de istihsal faaliyetini ağırlastırmıştır. Buna mukabil, gerek Devlet ve gerekse kazanç sahiplerinin elindeki alım kuvveti tutarı fazlalastığından, istihlâk hissedilir derecede genişlemiştir.

Harp finansmanından doğan içtimâî ve iktisadî reaksiyonları önleyebilmek için, istikraz ve vergi yolu ile alım kuvveti fazlalığının kısmen geri çekilmesi lâzımgelirdi. Fakat 1941 yılının ikinci yarısına kadar dahilî istikraza müracaat olunmamıştır. Haricî istikrazların faiz ve amortismanları ise, 1940 malî yılından itibaren bütçede ağırlıklarını duyurmuş başlanmışlardır. 1939 malî yılında «Düyunu Umumiye» bütçesi 49 milyon lira iken, tekaüt maaşları da dahil olduğu halde, bilûmum Devlet borçlarının geçirdiği inkişaf neticesinde, 1942 malî yılında bu miktar 96 milyon liraya yükselmiştir. Kaydedilen 47 milyon lira fazlalık Devlet bütçesinin %10 unu tecavüz etmektedir.

Vergi sistemimiz de, piyasadaki alım kuvveti fazlalığı ile servet ve gelirlerin bölünüşündeki nisbetsizlikleri rötüşlamak imkânlarından mahrumdur. İlk bakışta; kazanç vergisine yapılan zamlardan bu istikamette bazı faydalar temin olunabileceği zannedilebilirdi. Fakat hakikatte; bu maksadın tahakkukuna mâni bazı engeller vardı. Gayri safi irat ve maktu miktarlar üzerinden vergi ödeyenlerin kazançlarında kaydedilen inkişaf hemen tamamilen mükellefiyetten masun kalmıştır. Beyanname usulüne tâbi mükellefler de, birçok muamelelerini resmî muhasebelerinde göstermemek yolunu tutmuşlardır. İktisadî Devlet kontrolünün marjında tahakkuk ettirilen gayri meşru kârlar ve bilûmum kara piyasa muameleleri, vergi mükellefiyetinin dışında kalmışlardır. Kara borsa ve kara piyasa yanında bir de kara muhasebe peydalanmıştır. Ticaret ahlâkı gibi vergi ahlâkının da sukut etmesi malî varidat bakımından zararlı olmuştur.

Vasıtalı vergilere ve inhisar maddelerine yapılan zamların oranı oldukça yüksektir. Bu zamlar sayesinde kayda değer bir varidat fazlalığı elde edilmiştir. Piyasadaki alım kuvveti fazlalığı vasıtalı vergilerden verimli bir randıman alınmasında başlıca âmili teşkil etmiştir. Ancak, bu zamların fevkalâde vaziyet dolayısıyla kazançları

artan zümreler tarafından kolayca ödenebilmesine mukabil, sabit gelirli mükelleflerin hayat standardı bakımından menfi tesir icra ettiğini kaydetmek lâzımdır.

2— Bir taraftan tedavüldeki banknotların %350 nisbetinde çoğalması ve Devlet siparişlerinde yüksek bedeller ödenmesi, diğer taraftan istihsalin ihtiyaçlara yetersizliği ve satın alma kudreti fazlalığının malî tedbirlerle bertaraf edilmemesi arz ve talep muvazenesinde müessir olmuştur. Ancak bu tesir, harbin ilk aylarından itibaren kendini göstermemiştir. Hükümetimize karşı beslenen itimadın kuvvetli olması, mal darlığının derhal hissedilmemesi ve halkın enflasyon mefhumu üzerinde sarih bir fikri olmaması, iktisadî reaksiyonları geciktirmiştir. 1941 yılı başlarında, tedavüldeki banknotlar takriben 2 misli artmış iken, fiyatlar henüz %50 yükselmiş bulunmaktaydı.

Fakat aynı yılın ikinci yarısından sonra, alım kuvvetinin fiyatlar üzerindeki baskısı daha kuvvetle hissedilmiştir. Mal darlığı da duyulmağa başlanmıştır. Servet ve gelirlerin bölünüşündeki nisbet-sizlikler büyümüştür. Paranın tedricen değerinden kaybettiği fikri kazanç sahiplerinin zihinlerinde yer etmiştir. Birçokları paralarını reel kıymetlere yatırmak hevesine düşmüşlerdir. Altın ve gayri menkul fiyatlarındaki yükseliş hızlanmıştır. Aksiyon piyasasında kaydedilen inkişaf daha bariz bir hal almıştır. Gerek teşebbüsler ve gerekse hususî şahıslar, ileride fiyatların yükseleceğini tahmin ederek mal biriktirmeğe başlamışlardır. Arızî âmiller dolayısıyla piyasaya mal sevkinde husule gelen gecikmelerin fiyatlar üzerindeki tesirleri, bu tahminin doğru olduğu kanaatini uyandırmıştır. 1941 sonlarından itibaren, mal yetersizliğinin fiyatları pahalılandırıldığını gören tüccar, malını satışa arz etmemeğe başlamıştır. Fiyat yükselişinde kaydedilen sıçrayışlar ve mal darlığı; müstehlikleri ileride daha ziyade pahalılanacağı endişesile fazla talebe sevk etmiştir. 1942 yılı içinde sübjektif âmillerin de fiyat teşekkülünde tesirleri görülmeğe başlamış ve memleket ekonomisi buhranlı bir duruma doğru sürüklenmiştir.

3— Enflasyon; müteahhitlere, müstahsillere, tüccarlara, her nevi mütevassıtlara, ve müstehlikle doğrudan doğruya temasta bulunan esnafa kazandırmıştır. Dikkat edilirse görülür ki, 1939 dan sonra türeyen zengin sınıf mensupları, Umumî Harp sonunda Almanya'da olduğu gibi^[18], yeni sınaî veya iktisadî teşkilât yaratıcıları de-

gildirler. Bunlar daha ziyade spekülâsyon, mal iddiharı ve ihtikâr sayesinde kazanan açık gözlerdir. Devlet tarafından el konan malları saklamak; kara piyasada ticaret etmek; ellerindeki parayı, bankada açtırdıkları krediyi veya ipotek ettirdikleri malların karşılığını emtia, altın veya gayri menkul spekülâsyonlarına yatırmak suretile zengin olmuşlardır.

Enflâsyondan istifade eden zümreler arasında köylü ve çiftçiyi de saymak lâzımdır. Mahsulün iyi para etmesi köylümüzün belini doğrultmuştur. 1942 yazından itibaren, şehirlerde temerküz eden alım kuvveti fazlalığının önemli bir kısmı köylere dağılmıştır. Bu keyfiyet, yurt iâşe ihtiyacının istismarı neticesinde tahakkuk etmiş olmakla beraber, haddi zatında memnuniyeti mucip bir hâdisedir. Köylünün borcu hafiflemiş ve yüzü gülmüştür. Ancak kaydetmek lâzımdır ki, mahsul fazlalığından en ziyade istifade eden çiftlik ağaları olmuştur. Köylünün kazancı karşısında iki temennide bulunmaktan kendimizi alamıyacağız: birincisi, istihlâk fazlalığı ve israf yüzünden köylünün elindeki servetin tekrar şehirlere intikal etmemesi; ikincisi, King kanununun zirâî istihsal fiyatları üzerindeki tesirlerini köylümüzün anlamamış olmasıdır. 1919 yılında Alabama'daki çiftçiler, pamuk tarlalarını tahrip ederek pamuk arzındaki fazlalığı önleyen ve bu sayede kendilerini zengin eden «anthonomos grandis» adındaki muzır böceğin şerefine bir âbide dikmişlerdi. Az mahsulün fazla para ettiğini anlıyan köylümüzün de, aynı mülâhaza ile istihsalı kasden daraltmıyacağı ümit olunur.

Bazı sınıfların kazanmalarına ve müreffeh bir hayata kavuşmalarına mukabil, memurların ve diğer sabit gelirli orta hallilerin yaşayışları zorlaşmıştır. Eski orta halli sınıf fakirleşmiştir. Sabit gelirli fakir tabaka hakikî bir sefaletе düşmüştür. Gelirleri kira ve tahvil faizlerinin hasılatından ibaret olan rant sahipleri ve alacaklılar zarar etmişlerdir. Enflâsyon ilk zamanlarda, temin ettiği alım kuvveti bakımından, hazine için istifadeyi mucip olmuşsa da; sonraları âmme siparişlerinde yüksek bedel ödemek zarureti, memurlara yapılan zamlar ve halkın iâşesini kolaylaştırmak maksadile girişilen masraflar, neticede enflâsyon tesirlerini Devlet maliyesi aleyhine çevirmiştir.

Enflâsyonun içtimaî ahlâk üzerinde de menfi tesirleri olmuştur. Ticaret ahlâkı sukut etmiştir. Vazife duygusu zayıflamıştır. Aile bağları gevşemiştir. Maddî menfaat ve para hırsı birçok gözleri bürümüştür. Cinayetler ve haksız iktisaplar artmıştır. Bilhassa genç vastakiler bu tesirleri daha ziyade hissetmişlerdir. Müthiş bir israf

zihniyeti belirmiştir. Suiistimallere ve yolsuzluklara daha fazla rastlanmağa başlanmıştır.

4 — 1942 yazından itibaren, memleket ekonomisinin içine düştüğü buhran süratle genişlemiştir. İktisadî korunma tedbirlerine karşı yapılan yolsuzluklar cüretkâr ve aşırı bir hal almıştır. *Einaudi* ve *Spitzmüller*, enflâsyonun içtimaî ve siyasî nizamı harpten ziyade sarstığını söylemişlerdir^[19]. Aynı hal memleketimiz için de varittir. Yurt korunması bakımından bariz bir kazanç temin etmeksizin umumî hayat seviyesinden fedakârlık zarureti hâsıl olmuştur. Fiyatları az gelirli sınıfı sefaletе düşürmeyecek bir hadde indirmek, servet ve gelirlerin bölünüşündeki değişikliklerin sosyal düzene zarar vermesine mâni olmak, satın alma kudretinin fazlalığının baskısını önlemek ve tüccarın mal iddiharına son vermek lüzumu belirmiştir.

Satın alma kudreti fazlalığının tahribi için en cezrî yol, tedavüldeki banknotların kısmen geri çekilmesidir. Piyasa banknot tedavülündeki fazlalığa fiyatları pahalılandırmak, sarfiyatı arttırmak, mal ve reel kıymetler iddiharı suretile intibak etmiş bulunmaktadır. Banknotları kısmen geri çekmek suretile para tedavül hacmi daraltıldığı ve ticaret kredileri tahdit edildiği takdirde, içinde bulunduğumuz «boom» safhasının sun'î olarak meydana getirilecek bir buhran ve alçalışa inkılâbı beklenebilirdi. Bu suretle, menfi şartlar altında cereyan eden harp konjonktüründe bir nevi «palliatif» vücutte getirilebilirdi.

Aynı zarureti hisseden Hükümetimiz, banknot tedavül hacmini daraltmak kararını vermiştir. Bugünkü şartlar altında, banknot tedavül hacmini daraltmak maksadile üç yol takip edilebilirdi:

a) Devletin elindeki emlâki ve Merkez Bankasındaki altın ankesini satışa çıkarmak ve bu kıymetlere karşılık ödenen banknotları tedavülden çekmek;

b) Altın para çıkarmak; altına takdir edilecek yeni bir fiyata göre çıkarılacak sarı liralarmın tedavülde dolaşmayacağı aşıkârdır. Bu paranın sahipleri tarafından iddihar olunacağı kolayca tahmin edilebilirdi. Bu suretle tedavül mekanizmasında bir tâli deflâsyon cereyanı meydana gelecekti. Paradan bir kısmının iddihar olunması, enflâsyon tesirlerinin bertaraf edilmesinde faydalı olabilirdi.

c) Fakat bu iki tedbirin Devlet elindeki kıymetlerin harcanma-

[19] St. Th. Besseny gün. eser. Ch. VIII. La mobilisation économique.

sı gibi bir mahzur doğurması mukadderdi. Hükümetimiz, deflasyon masraflarının Devlet yerine mükellefler tarafından ödenmesi yolu- na gitmiş ve banknot tedavül hacmini yeni konulan «Varlık Vergisi» nin hasılatı ile daraltmayı üzerine almıştır.

E — SOSYAL SİYASET TEDBİRLERİ VE VARLIK VERGİSİ KANUNU.

I. Türkiye Büyük Millet Meclisinin 11.11.1942 tarihli içtimaî Hükümetin üç senedenberi takip ettiği maliye siyasetinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. *Varlık Vergisi Kanunu*, bu içtimada kabul edilmiştir. Sayın Başvekil, Hükümetin ilerideki iktisadî icraatı için de sosyal mülâhazaların ön plânda yer tuttuğu bir program çizmiştir. Hükümet, az çok kanunların verdiği salâhiyetlere dayanarak, sabit gelirlielerin yaşayış durumlarını kolaylaştırıcı tedbirler almıştır. Miktarı takriben 1.600.000 i bulan sabit gelirli yurttaşların ihtiyaçlarının temini için hükümet yardım edecektir. Memurlara ve eşlerine bazı giyim maddelerinin dağıtılmasına ve iâşe maddelerinin sabit gelirli vatandaşlara ucuz fiyatla satılmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda Millî Korunma Kanunu hükümlerinin, zaruretlere uygun bir şekilde değiştirilmesi üzerinde çalışılmağa başlanmış ve 1943 malî yılından itibaren fevkalâde kazançları teklif edecek yeni bir kanun projesi derpiş olunmuştur.

II. Varlık Vergisi Kanunu ile, servet ve kazanç sahipleri, bir defaya mahsus olmak üzere fevkalâde bir mükellefiyete tâbi tutulmuşlardır. Varlık Vergisi; kazanç ve buhran vergisi mükelleflerini, büyük çiftçileri ve emlâk sahiplerini teklif etmektedir.

a) Umumî, mülhak ve hususî bütçeler ile belediye bütçelerinden ve barem kanununa tâbi müesseselerden maaş, tahsisat ve ücret alanlardan maada, 1939 yılındanberi kazanç ve buhran vergisine tâbi bir iş ve teşebbüsle uğraşmış bütün kazanç sahipleri, kazançları üzerinden varlık vergisine tâbidirler.

b) Kanun, binalar için gayri safi irat üzerinden 2500 liralık ve arsalar için vergide kayıtlı kıymet üzerinden 5000 liralık bir muafiyet haddi tanımaktadır. Binaların gayri safi iradı 2500 lirayı ve arsa sahiplerinin vergide kayıtlı kıymeti 5000 lirayı geçtiği takdirde, emlâk sahipleri kanunun koyduğu hadleri geçen fazlalık üzerinden var-

lık vergisine tâbidirler. Yalnız, hususî kanunların daimî veya muvakkat olarak malî mükellefiyetten muaf tuttukları bina ve arsa sahipleri, varlık vergisi muafiyetinden istifade etmektedirler.

c) Verginin nisbet ve miktarı salâhiyetli komisyonların takdirine bırakılmıştır. Mükellefin vergi kabiliyeti, hiçbir kayda tâbi olmadan keyfi bir şekilde tayin edilecektir. Yalnız kazanç beyannamelerine bilânço rapteden anonim, komandit, limited ve sermayesi üzerinden kazanç dağıtan kooperatif şirketlerin mükellefiyet miktarı son yıla ait safi kazancın %50 sinden aşağı ve anonim şirketlerde %70 inden yukarı olmayacaktır. Çiftçilerin mükellefiyeti de varlıklarının %5 ini geçmeyecektir. Ticaretlerini terk veya tasfiye etmiş olanlar, son mükellefiyet yıllarındaki durumlarına göre teklif edileceklerdir.

d) Vergi miktarı, mahallî en yüksek mülkiye memuru veya delegesinin riyasetinde toplanan komisyonlar tarafından tayin edilecektir. Komisyon kararlarının temyizi kabil değildir. Mükellefiyet listeleri 15 gün zarfında tayin edilecektir. Vergiyi ödemek üzere verilen mühlet 15 gündür. Bu müddet zarfında ödenmeyen vergilere birinci hafta için %1, ikinci hafta için %2 zammedilir. Mahallî en yüksek malmemuru lüzum gördüğü takdirde, bu müddet bitmeden mükellefin elindeki mal ve kıymetlere haciz konabilir. Vergiyi muayyen müddet zarfında ödemeyenlerin malları hakkında Tahsili Emval Kanunu tatbik edilir ve kendileri çalışma mükellefiyetine tâbi tutulur. Ancak kadınlar ve 55 yaşını geçmiş erkekler iş mükellefiyetinden muaf kılmabilir. Banka teminat mektubu veya borçları tutarınca hazine bonosu yatıranlar hakkında icra muamelesi bir ay tehir edilebilir. Kollektif ve komandit şirketlerde, ortak ve komanditler hakkında da Tahsili Emval Kanunu ve çalışma mükellefiyeti tatbik olunabilir. Mükellefin eşi ile usul ve furuğunun varlıkları da vergi borcuna karşı teminat teşkil ederler.

III. Varlık Vergisi, maliye tarihinde bir yenilik teşkil etmektedir. Varlık vergisini sair sermaye ve servet vergilerinden ayıran bariz hususiyetler şunlardır: a) mükellefiyet miktar ve nisbetlerinin tayininin tamamilâ takdirî olması; b) tahsilâtın yapılması için tayin edilen müddetin kısalığı; c) borçlarını ödeyemeyenlerin bednî mükellefiyete tâbi tutulmaları; d) mükellefin aile ve akrabasına ait kıymetlerin de vergi teminatı addedilmesi.

Varlık Vergisi Kanunu, servet ve gelirlerdeki ölçsüzlüğü rötüş-

lamağı istihdaf eden sosyal bir tedbir teşkil etmektedir. Verginin harp konjonktürünün gelişimi üzerinde kuvvetli bir tesir yapması beklenebilir. Servet ve teşebbüs sahiplerinin, varlıklarını paradaki değer düşüklüğünden korumak üzere reel kıymetlere ve muhtelif spekülâtif maksatlara yatırmış buldukları bir anda, yüksek meblâğlar tediye mecburiyetinde bırakılmaları paraya olan talebi son derece arttıracaktır. Paraya atfedilen marjinal değer in bu sayede âni bir yükseliş kaydedeceği muhakkaktır.

Vergi, kanunda tayin edilen müddetler zarfında tahsil edilebileceği takdirde, iktisadî buhranları andıran bir durumun meydana gelmesi mukadderdir. Tayin edilen miktarların ne nisbette tahsil olunabileceğini kat'î olarak kestirmek mümkün değildir. Ancak konjonktürel buhranlarda olduğu gibi, şiddetli bir para ve kredi darlığının başgöstereceği şimdiden tahmin olunabilir. Varlık Vergisi hükümleri kadar şiddetli ve cezrî icraatın iktisadî ve içtimâî alanda sarsıntılar ve ihtilâtlar husule getirmesi de imkân dahilindedir. Bu itibarla, durumdaki nezaketin hesaplı ve maharetli bir ekonomi stratejisine ihtiyaç gösterdiğini işarete lüzum var mıdır?
